

EWOLUCJA STATUSU PRAWNEGO I ZASAD WYBORU NA URZĄD PREZYDENTA REPUBLIKI BULGARII

EVOLUTION OF THE LEGAL STATUS AND RULES FOR ELECTION TO THE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF BULGARIA

Bartosz Nieścior

*Dr, Akademia Wymiaru Sprawiedliwości,
Centrum Badań Polityki Europejskiej
ul. Wiśniowa 50, 02-520 Warszawa, Polska
Adres e-mail: bartosz.niescior@aws.edu.pl*

Streszczenie

Opracowanie dotyczy kształtowania się z perspektywy historyczno-prawnej urzędu Prezydenta Republiki Bułgarii, wraz ze wskazaniem procedury jego wyboru. W pracy poddano analizie ewolucję tego urzędu, na podstawie ówczesnych i odpowiednich do właściwego okresu, aktów prawnych, jak również opisano najważniejsze zdarzenia historyczne mające wpływ na zmianę statusu prawnego głowy państwa bułgarskiego. Poddano również badaniom współczesne regulacje normatywne, dotyczące szczegółowych zasad wyborczych na powyższe stanowisko oraz przedstawiono zakres prezydenckich konstytucyjnych praw i obowiązków. Tekst kończy podsumowanie i najważniejsze wnioski.

Słowa kluczowe: *Bulgaria, Prezydent, ewolucja urzędu, zasady wyborcze, ustawa zasadnicza, polityka międzynarodowa, ustawy*

Abstract

The study concerns the development of the office of the President of the Republic of Bulgaria from a historical and legal perspective, along with the indication of the procedure for his election. The work analyzes the evolution of this office, based on legal acts of that time and relevant to the relevant period, and describes the most important historical events influencing the change in the legal status of the head of the Bulgarian state. Contemporary normative regulations regarding detailed electoral rules for the above position were also examined and the scope of presidential constitutional rights and obligations was presented. The text ends with a summary and the most important conclusions.

Keywords: *Bulgaria, President, evolution of the office, electoral rules, constitution, international politics, laws.*

Wstęp

Urząd prezydenta, postrzeganego w systemach demokracji parlamentarnej w rozumieniu zachodnim w kategoriach „głowy państwa”, wprowadzony do bułgarskiego porządku konstytucyjnego, był instytucją nieobecną w dotychczasowej, drugiej, bo sięgającej wczesnego średniowiecza, tradycji bułgarskiej państwowości. Został on wprowadzony do bułgarskiego porządku konstytucyjnego dopiero w 1991 w związku z wdrożeniem procesów transformacji ustrojowej [1]. W trakcie prac nad konstytucją demokratycznej

Bułgarii w latach 1990-1991 brakowało więc bezpośredniego wzorca we własnej tradycji konstytucyjnej. Była ona zatem pod tym względem w gorszym położeniu niż większość innych państw byłego bloku radzieckiego, które taki punkt odniesienia posiadały. Wspomnieć w tym kontekście należy, obok Polski, w porządku konstytucyjnym której urząd prezydenta znajdował się w okresie II Rzeczypospolitej, czego swoistą kontynuacją była prezydentura londyńska w okresie II wojny światowej oraz urząd prezydenta w okresie powojennym w latach 1947-1952 – o Czechosłowacji (1918-1989 roku praktycznie bez przerwy instytucjonalnej), Węgrzech (1946-1949), Rumunii (po 1974 roku) oraz Jugosławii po roku 1953 [2]. Nie oznacza to bynajmniej, iż obca była tradycji konstytucyjnej instytucja głowy państwa. Wprowadzenie do Konstytucji Bułgarii z 1991 roku prezydenta o takiej roli i uprawnieniach jest efektem ewolucyjnych przemian ustrojowych, które w czasach nowożytnych zapoczątkowała ustawa zasadnicza tyrnowska z 1879 roku [3].

Kształtowanie się urzędu Prezydenta w Republice Bułgarii

Warto nadmienić, iż początki nowożytnej bułgarskiej państwowości sięgają 681 roku, kiedy funkcjonowała ona jako cesarstwo, które w burzliwych okolicznościach weszło do kręgu państw chrześcijańskich. Na przełomie XIV i XV wieku jednak nastąpiła blisko pięciowiekowa niewola turecka. Jako niepodległe, choć nie w pełni, Księstwo Bułgarskie Bułgaria odrodziła się w 1878 roku w wyniku postanowień Kongresu Berlińskiego na części swojego historycznego terytorium [4]. Przyjęta 28 kwietnia 1879 roku przez obradujące w Tyrnovie Zgromadzenie Narodowe, konstytucja, zwana tyrnowską, określała Bułgarię jako monarchię konstytucyjną, z księciem na czele, sprawującym funkcję głowy państwa. Konstytucja tyrnowska w swoim pierwotnym brzmieniu przyznawała księciu pełnię władzy wykonawczej (rząd był w tym zakresie organem pomocniczym) oraz szerokie uprawnienia w zakresie ustawodawstwa. Mógł on rozwiązać Zgromadzenie Narodowe, a także uchwalane przez nie ustawy. Był także naczelnym wodzem armii. Konstytucja tyrnowska uważana jest przez badaczy za moment zwrotny w kształtowaniu się nowocześniejszej bułgarskiej państwowości. Tworzyła ona prawne warunki rozwoju gospodarki bułgarskiej i ustroju państwa w oparciu o model demokracji liberalnej, czego wyrazem było m.in. zagwarantowanie szerokiego katalogu praw i wolności, nieznanych wówczas nie tylko społeczeństwu Bułgarii, ale także społeczeństwom wielu ówczesnych państw europejskich. W ocenie bułgarskiego historyka Milko Palangurskiego ustawa zasadnicza (tyrnowska) stanowiła nie tylko największe osiągnięcie europejskiego konstytucjonalizmu, ale także niedościgniony wzorzec dla innych państw europejskich nie tylko w XIX, ale także jeszcze w XX wieku (Rusin B, 2012, s. 136). Nie zmienia to faktu, iż w obszarze instytucjonalnych rozwiązań politycznych, konstytucja ta sięgała po instytucje monarchiczne – co najlepiej widać w usytuowaniu głowy państwa – nie zaś po znane już w tym czasie (USA, Francja) rozwiązania właściwe dla demokracji parlamentarnej, cechujące się kadencyjnością naczelnych organów państwa oraz obsadzaniem ich na podstawie mandatu pochodzącego z wyborów powszechnych. Nadmienić przy tym warto, że wskazywany powyżej M. Palangurski zwracał uwagę na etatystyczne rozwiązania, które zwiększyły poziom akceptacji dla praktyk etatystycznych i autorytarnych także w XX wieku.

Wśród czynników sprzyjających tego rodzaju wpływom można zasadnie wymienić przyjęcie przez odrodzone w 1878 roku państwo bułgarskie orientacji prorosyjskiej w polityce międzynarodowej i praktyce rządzenia, czego wyrazem była tendencja do silnej władzy monarchicznej. Bułgaria odrodziła się ponadto na części swojego terytorium, więc silny został także kierunek rewindykacyjny. Niepewne położenie międzynarodowe Bułgarii, ingerencje zewnętrzne w jej sprawy oraz walka polityczna stronnictw niekorzystnie wpływały na funkcjonowanie konstytucji (tyrnowskiej), która była w wielu momentach swojej historii traktowana instrumentalnie oraz jako swoista karta przetargowa między rywalizującymi siłami politycznymi, tak wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi. Okolicznością istotną było także to, iż Bułgaria pozostawała formalnie w wasalnej zależności od Turcji, także rosyjskim protektorem, z punktu widzenia tradycji bułgarskiej państwowości – tworem kadłubowym, bo złożonym z ziem położonych między Dunajem a Starą Planiną, ze stolicą w Sofii, a pozbawionym innych historycznych bułgarskich terytoriów, jak Rumelia Wschodnia, Macedonia czy Turcja, które zostały włączone bezpośrednio w granice samej Turcji [5].

Podnoszona przez wielu badaczy, zwłaszcza bułgarskich, nowoczesność rozwiązań zawartych w Konstytucji tyrnowskiej musi być w związku z powyżej przytoczonymi okolicznościami, postrzegana także w kontekście innych wyborów jakie odrodzone państwo bułgarskie podejmowało, a także narzuconych jej ograniczeniach i niekorzystnych zmianach w położeniu Bułgarii w kolejnych dziesięcioleciach, zwłaszcza po I wojnie światowej. W ocenie historiografii bułgarskiej zaczęły się one nasilać w okresie międzywojennym, były coraz bardziej widoczne rozbieżności między duchem i literą powyższego aktu, a rzeczywistością polityczną. Ustawa zasadnicza przyjęła model naczelnych organów państwowych oparty nie tyle na trójpodziale, ale na swoistym podziale obowiązków-kompetencji. Książę miał co prawda przewagę w systemie władzy wykonawczej, ale władzę ustawodawczą sprawował wspólnie z parlamentem, a władzę sądowniczą z sądami. Z czasem jednak praktyka poszła zupełnie w inną stronę, tj. w kierunku kumulacji władzy w rękach księcia (a od 1908 roku – cara). Uwagi te odnieść należy także do urzędu głowy państwa bułgarskiego, którego uprawnienia były w miarę upływu czasu systematycznie w Konstytucji tyrnowskiej, głównie z powodów politycznych nie zaś potrzeby doskonalenia rozwiązań ustrojowych, wzmacniane, choć ona sama przetrwała do roku 1947 [6]. Do pierwszej zmiany w tym kierunku doszło już w 1881 roku, kiedy to korzystając z antyliberalnego zwrotu w Rosji po zamachu na cara Aleksandra II, pierwszy książę bułgarski Aleksander I Battenberga, z dynastii Hessen-Darmstadt, dokonał konstytucyjnego zamachu stanu, zawiesił nadzbyt liberalną Konstytucję tyrnowską, a Drugie Wielkie Zgromadzenie Narodowe zatwierdziło w niej 13 (1) lipca 1881 roku zmiany wzmacniające pozycję władcy, nadając mu „szczególne pełnomocnictwa od narodu”. Z tego powodu, okres ten w historii Bułgarii określa się mianem „reżimu pełnomocnictw”. Książę Aleksander I został faktycznym jedynowładcą, zdusił liberalną opozycję, oraz zaczął korzystać ze wsparcia rosyjskich generałów, których działalność wkrótce doprowadziła do dalekiego ograniczenia nie tylko jego rządów, ale także wpływu na politykę.

W 1885 roku wskutek zamachu stanu dokonanego przez siły rusofilskie, Aleksander I został zmuszony do abdykacji i opuszczenia kraju. Reakcją bułgarskich rusofobów ze

Stefanem Stambolowem, nazywanym „bułgarskim Bismarckiem”, na czele było wyniesienie na tron książęcy Ferdynanda Sachsen-Koburg-Gotha (Koburskiego). Pod presją Rosji większość europejskich mocarstw uznała go za uzurpatora, co spowodowało międzynarodową izolację Bułgarii, a także osłabienie pozycji księcia w państwie i wzmocnienie pozycji rządu kierowanego przez Stambolowa, tj. instytucji, która była organem pomocniczym dla głowy państwa [7]. Kolejne istotne zmiany w usytuowaniu głowy państwa nastąpiły w ustawie zasadniczej tyrnowskiej w 1908 roku, kiedy Bułgaria, trzydzieści lat po odrodzeniu państwowości, proklamowała swoją niepodległość. Aktem z 22 września 1908 roku ogłoszonym w Wielkim Tyrnowie Bułgaria proklamowała jako Carstwo Bułgarskie - nazwa konstytucji została zmieniona na (Konstytucja Carstwa Bułgarii) - niepodległość łącząc się z Rumelią Wschodnią i uzależniając od Turcji. Tytuł cara (króla) przypadł Ferdynandowi Koburskiemu. Koronacja odbyła się w cerkwi, a władca włożył na głowę wysadzaną drogimi kamieniami koronę wzorowaną na cesarskiej koronie Justyniana Wielkiego oraz przyjął tytuł króla Orientu.

O tym tle warto wspomnieć, bo pokazuje jak daleko idąca praktyka polityczna rozbieżna była z literą i liberalnym duchem Konstytucji tyrnowskiej. Ten kierunek ewolucji w odniesieniu do instytucji głowy państwa - znalazł odzwierciedlenie w jej postanowieniach wprowadzonych w 1911 roku. Uprawnienia cara, skupiające elementy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej regulował znowelizowany gruntownie rozdział II „Czym jest władza książęca i jakie są jej zasady?”. Zgodnie z jej postanowieniami władca otrzymał tytuł Świętego, w związku z czym jego osoba była „święta i nienaruszalna”. Jako taki był najwyższym przedstawicielem i głową państwa. Władzę ustawodawczą dzielił car z Przedstawicielstwem Ludowym tj. Zgromadzeniem Narodowym, którego ustawy potwierdzał i promulgował. Był jedynym organem władzy wykonawczej – wszystkie organy państwa działały w jego imieniu i pod jego nadzorem. Znowelizowana konstytucja przyznawała także w art. 47 nadzwyczajne uprawnienia władcze, tj. prawo ogłaszania stanu wyjątkowego i wydawania dekretów tymczasowych z mocą ustaw. Dekrety wymagały zatwierdzenia na najbliższym posiedzeniu Zwyczajnego Zgromadzenia Narodowego. W imieniu cara działały także sądy, co szczegółowo regulowały ówczesne akty prawne. Miał on także prawo na podstawie szczegółowych regulacji łagodzić i dawać orzeczone przez sądy kary, stosować prawo łaski oraz w porozumieniu ze Zgromadzeniem Narodowym ogłaszać amnestie. Car był najwyższym dowódcą wszystkich rodzajów sił zbrojnych, tak w okresie pokoju jak i wojny. Nadawał stopnie wojskowe, a każdy wstępujący do służby składał przed nim przysięgę. Jedynym praktycznie pryncypialnym ograniczeniem jakie nakładała na cara znowelizowana w 1911 roku ustawa zasadnicza było to, że bez zgody Wielkiego Zgromadzenia Narodowego nie mógł „być suwerenem żadnego innego państwa”, tj. objąć tronu monarszego w innym kraju [8]. Pełnię władzy państwowej w swoich rękach skupił, korzystając z uprawnień zapisanych we wspomnianym wcześniej art.47 car Borys III. W wyniku przewrotu z dnia 19 maja 1934 roku rozwiązany został parlament i zawieszona konstytucja. Mający niepodzielną władzę państwową car sprawował ją, na mocy powyższego artykułu. Car po odzyskaniu władzy nie przywrócił jej, lecz korzystając z prawa do wykonywania dekretów przyjął rządy jednoosobowe. Władza w jego rękach spoczywała do 1945 roku, przy czym w latach 1943-

1945, w imieniu małoletniego cara, urodzonego w 1937 roku Symeona II Saksburggo, sprawowała ją Rada Regencyjna.

Konstytucja tyrnowska pozostawała w mocy do 1947 roku. Po objęciu rządów w kraju przez komunistów została uchwalona Konstytucja Bułgarskiej Republiki Ludowej. Z punktu widzenia podjętej w niniejszym opracowaniu problematyki ma ona znaczenie drugorzędne. Przede wszystkim dlatego, że z bułgarskiego porządku konstytucyjnego usunięta została instytucja głowy państwa. Oparta ona była na wzorcach stalinowskich i statuowała Bułgarię jako „demokrację ludową”, zmierzającą do budowy bezklasowego państwa sprawiedliwości społecznej z przewodnią rolą partii komunistycznej. Odrzucała zasady trójpodziału władzy i państwa prawnego. W świetle jej postanowień najwyższym organem władzy w państwie było Zgromadzenie Narodowe. W swoich założeniach ustawa zasadnicza z 1947 roku „opierała się m.in. na zasadach jednolitej struktury władzy państwowej oraz monistycznie zorganizowanej egzekutywy”. W takim porządku konstytucyjnym brak było miejsca na instytucję głowy państwa, jaką opisywała Konstytucja tyrnowska. Punkt ciężkości został przesunięty w kierunku organów kolegialnych, które w systemie władzy przejęły rolę nadrzędną [9].

Taki charakter miała również wprowadzona do bułgarskiego porządku prawnego na mocy nowej konstytucji z 16 kwietnia 1971 roku Rada Państwa. Nowa ustawa zasadnicza określana jest mianem konstytucji Żiwkowa, gdyż ówczesny przywódca Komunistycznej Bułgarii, Todor Żiwkow, brał bardzo aktywny udział w jej przygotowaniu. Przedstawiano ją również jako wyraz osiągnięcia dojrzałego poziomu społeczeństwa socjalistycznego, które pod rządami nowego powyższego aktu – „jako takie będzie trwać i się umacniać”. Rada Państwa miała status niedookreślony. Z jednej strony była organem parlamentu, z drugiej zaś kolegielną głową państwa, choć nie było to w konstytucji uregulowane wprost. W jej art. 90 została określona jako „naczelný stale działający organ władzy państwowej, który łączy podejmowanie uchwał z ich wykonywaniem” oraz „naczelný organ Zgromadzenia Ludowego”, który „zapewnia zespolenie działalności ustawodawczej z wykonawczą”. W ten sposób ustrojodawca ujawnił swego rodzaju dwoistość nowego organu. Zgodnie z art. 92 ust. 1 w skład Rady Państwa, która zastępowała dotychczasowe Prezydium Zgromadzenia Ludowego, wchodził przewodniczący, jego zastępcy, sekretarz i członkowie, ale zarazem żaden inny przepis konstytucyjny nie określał jej liczebności, więc tą kwestię każdorazowo musiało rozstrzygnąć Zgromadzenie Ludowe. W myśl art. 92 ust. 3 konstytucji uprawnienia Rady Państwa pozostawały w mocy, dopóki Zgromadzenie Ludowe nie wyłoniło jej nowego składu [10].

Praktyka polityczna spowodowała jednak, przynajmniej w pewnym zakresie, spersonalizowanie głowy państwa. Stojący bowiem na czele BPK od 1954 roku T. Żiwkow objął pod rządami nowej konstytucji urząd Przewodniczącego Rady Państwa. Przywództwo Żiwkowa w partii w oczywisty sposób wzmacniało rangę i znaczenie Przewodniczącego Rady Państwa i jego – prawnie nieokreśloną – nadrzędność wobec całego składu. Praktyka polityczna pogłębiała wrażenie fasadowości samego Zgromadzenia Ludowego, które z tego względu odgrywało mniejszą rolę niż mająca silne polityczne zaplecze, wynikające z określonej konstytucyjnie kierowniczej roli partii komunistycznej, Rada Państwa. Z takiej konstrukcji wynikała szczególna rola przewodniczącego, który w istocie

możół być odbierany jako gółwa państwa o rozległej, bliskiej uprawnieniom cara pod rządami znowelizowanej w 1911 roku Konstytucji tyrnowskiej. W myśl art.91 i 93 konstytucji z 1971 roku zakres zadań Rady Państwa był większy niż Zgromadzenia Ludowego. Do kompetencji tych należało wykonywanie obowiązków wynikających z ustaw i uchwał parlamentu, sprawowanie ogólne kierownictwa i kontroli działań rządu oraz innych konstytucyjnych organów państwowych, podejmowanie uchwał, działań wykonawczych, także zarządzających w kluczowych dla funkcjonowania państwa sprawach, ogólne kierownictwo w zakresie obrony i bezpieczeństwa kraju (w tym mianowanie i odwoływanie dowódców sił zbrojnych), prawo inicjatywy ustawodawczej, wydawania dekretów, formułowanie obowiązującej wykładni ustaw i dekretów, reprezentowanie Bułgarii w stosunkach międzynarodowych oraz uchylanie sprzecznych z prawem i nieprawidłowych aktów wykonawczych rządu. Nawiązując do art.58 wspomnianej regulacji Rada Państwa w okresie między sesjami Zgromadzenia Ludowego przejmowała ogólne kierownictwo nad polityką państwa, w ramach którego mogła na wniosek premiera odwoływać i mianować członków rządu, a w sprawach niecierpiących zwłoki wydawać dekrety nowelizujące ustawy, które musiały być przez parlament zatwierdzone na najbliższej sesji. Choć nie wynikało to wprost z przepisów konstytucji, to w praktyce wszystkie te uprawnienia można przypisać Przewodniczącemu Rady Państwa, którego nadrzędna ranga polityczna wynikała ze sprawowania funkcji przywódcy BPK. W swoisty sposób więc Żiwkow wpiisywał się w formę gółwy państwa skupiającej władzę w sposób jednoosobowy, którą uosabiał car pod rządami znowelizowanej Konstytucji tyrnowskiej. Żaden z tych wzorców nie mógł być inspirujący dla zwolenników liberalnych rozwiązań, wzorowanych na formach zachodnich, jacy to w późniejszym czasie wzięli górę w Bułgarii po obaleniu komunizmu.

Prace nad nową, opartą na paradygmatach ustrojowych, obecnie obowiązującą konstytucją Bułgarii z 12 lipca 1991 roku rozpoczęły się w kwietniu 1990. Toczyły się w toku negocjacji między przedstawicielami słabnącej partii komunistycznej z delegacją opozycji demokratycznej skupionej wokół Związku Sił Demokratycznych [11]. Ustrojodawca przyjął w nowej ustawie zasadniczej republikański model rządów, oparty na zasadzie trójpodziału władzy, ze zróżnicowanymi uprawnieniami prezydenta. Przedmiotem wspomnianych rozmów był nie tylko zakres tych uprawnień, ale także nazwa instytucji gółwy państwa. Ostatecznie przeważyło stanowisko Unii Sił Demokratycznych, iż w miejsce zniesionej Rady Państwa, zostanie powołana do życia instytucja prezydenta, nie wybieranego jednak w wyborach powszechnych. Można zakładać, choć bezpośrednich danych w tym zakresie nie ma, że doświadczenia w funkcjonowaniu Rady Państwa utożsamianej z osobą przywódcy BPK, była przez stronę demokratyczną traktowana jako wzorzec gółwy państwa, który nie może mieć zastosowania w nowym porządku konstytucyjnym. Podobną uwagę odnieść można do formy gółwy państwa uosabianej w reżimie znowelizowanej w 1911 roku Konstytucji tyrnowskiej i związanej z jej stosowaniem praktyki politycznej przez cara. Ostatecznie przyjęto model prezydentury z silnym mandatem społecznym, ale zarazem niezbyt dużymi uprawnieniami. Zgodnie bowiem z art.93 ustawy zasadniczej prezydent jest wybierany w głosowaniu powszechnym na pięcioletnią kadencję w trybie określonym ustawowo. Urząd prezydenta został usytuowany, obok rządu, w systemie dwuczłonowej egzekutywy, z uprawnieniami do udziału w kształtowaniu składu

radę ministrów (art.99) oraz prawem, w przypadku wystąpienia enumeratywnie określonych przesłanek do przedterminowego rozwiązania Zgromadzenia Narodowego (art.99 ust.5, z wyłączeniem sytuacji określonej w art.99 ust.7).

Kształtowanie się instytucji Prezydenta Republiki Bułgarskiej w zmienionych zasadniczo uwarunkowaniach politycznych i ustrojowych miało miejsce nieco później niż w Polsce. W płaszczyźnie prawnej można wyróżnić dwa etapy. Najpierw, 3 kwietnia 1990 roku, tzw. nowelą kwietniową znowelizowano konstytucję z 1971 roku, która dała podstawy do ustanowienia urzędu prezydenta. Ostatecznie kwestia pozycji ustrojowej prezydenta, trybu jego powoływania i zakresu uprawnień rozstrzygnęła konstytucja z 12 lipca 1991 roku. Szczegółowo kwestie te zostały uregulowane w jej rozdziale czwartym (art.92-103). Ogólnie rzecz biorąc Prezydent Republiki Bułgarskiej uosabia jedność narodu i reprezentuje państwo w stosunkach międzynarodowych (art.92). Podstawowe zasady jego elekcji oraz wyboru wiceprezydenta reguluje odpowiednio art.93 i art.94 konstytucji. Zgodnie z art.93 ust. 1, wybierani są oni na pięcioletnią kadencję, według szczegółowych zasad określonych w ustawie.

Wybory prezydenta i wiceprezydenta odbywały się i odbywają tego samego dnia, wolnego od pracy. Kandydat na prezydenta jest obywatelem Bułgarii, mającym ukończone 40 lat, posiadającym pełnię praw wyborczych oraz taki, który przez ostatnie pięć lat mieszkał w kraju (art.93 ust.2). Zgłaszać go mogli wyborcy oraz ugrupowania polityczne, a kampanię kierował komitet kandydata. Na kampanię wyborczą komitety nie mogły wydać kwoty większej niż ustalona w art.12 ustawy. Wyniki wyborów ogłaszała Centralna Komisja Wyborcza po ustaleniu wyników, ale nie później niż 48 godzin od zamknięcia lokali wyborczych (art.15 ust.1). W wypadku, gdy żaden z kandydatów nie uzyskał wymaganej liczby ponad połowy oddanych głosów CKW zarządziła ponowne głosowanie, w którym uczestniczyć mogli kandydaci, którzy w pierwszym głosowaniu uzyskali największą liczbę głosów. Powtórne głosowanie odbywało się na tych samych zasadach konstytucyjnych jak pierwsze (art.15 ust.2). W wypadku, gdy któryś z kandydatów uprawnionych do udziału w powtórным głosowaniu zrezygnował z kandydowania, mogli w nim wziąć udział kolejne osoby według liczby głosów uzyskanych w pierwszym głosowaniu (art.16 ust.1). Zaznaczyć należy, iż bułgarska ustawa o wyborze Prezydenta i Wiceprezydenta z 17 września 1991 roku była w kolejnych latach wielokrotnie nowelizowana, przy czym zmiany dotyczyły głównie trybu zgłaszania kandydatów i ich rejestracji, niezależności członków komisji wyborczych (bezwzględnie wobec nich zastosowano zasadę incompatibilis) oraz dopuszczalnego pułapu wydatków na kampanię wyborczą. Spory dotyczące legalności wyborów Prezydenta (Wiceprezydenta) Republiki Bułgarskiej rozstrzygane były w trybie jej art.93 ust.6 i 149 ust.1 pkt 6, tj. przez Trybunał Konstytucyjny. W wypadku stwierdzenia nielegalności wyboru, nowe odbyć się powinny nie później niż dwa miesiące od wydania decyzji. Zaznaczyć należy, iż pierwszym wybranym według powyższych zasad Prezydentem Bułgarii był w 1990 roku Żelju Żelew. Jego poprzednicy – Petyr Mładenow i Stanko Todorow – a początkowo także Żelew, na urząd prezydenta zostali wybrani na podstawie nowelizacji Konstytucji z 1971 roku, dokonanej 3 kwietnia 1990 roku.

Współczesne zasady wyborcze na urząd Prezydenta Republiki Bułgarii

Badając i rozwijając bardziej szczegółowo powyżej wskazane normy (także ich nowelizacje) warto odnieść się do przepisów wspomnianej już, obowiązującej obecnie, ustawy z dnia 17 września 1991 r. o wyborze Prezydenta i Wiceprezydenta Republiki Bułgarii wraz z jej zmianami. Wybory na wskazane urzędy odbywają się jednocześnie w dzień wolny od pracy (art.1), kandydaci wybierani są na wspólnej liście (art.1, ust.2). Organizacyjnymi i technicznymi aspektami przygotowaniem wyborów zajmuje się Rada Ministrów, także organy administracji regionalnej, gminnej we współpracy z komisjami wyborczymi (art.2a). Wydatki na przeprowadzenie wyborów ponoszone są z budżetu państwa (art.2a, ust.2). Rada Ministrów, jeżeli uzna to za stosowne, może powierzyć koordynację i realizację działań wyznaczonemu ministrowi (art.2a, ust.4). Prawo przyznaje zgłoszenia kandydatów na prezydenta i wiceprezydenta partiom politycznym, ich koalicjantom oraz samym wyborcom, jednak muszą oni stanowić grupę nie mniejszą niż 15 000 osób, będąc również zrzeszonymi w komitet inicjatywny (art.3). Wszystkie powyższe uprawnione do zgłoszenia podmioty zostają zarejestrowane w Centralnej Komisji Wyborczej nie później niż 40 dni przed dniem wyborów w specjalnym rejestrze partii politycznych, koalicjantów partii politycznych oraz komitetów inicjatyw obywatelskich. Zobowiązani są przedstawić szczegółową dokumentację, o której mowa w art.3, ust.4 omawianej ustawy. Dotyczy ona m.in. w przypadku partii odpisu sądowego postanowienia o wpisie do rejestru, zaświadczenia o nieposzlakowanej opinii czy zaświadczenia z Krajowej Izby Kontroli o złożonych prawidłowych sprawozdaniach finansowych. Koalicjanci udostępniają decyzję o utworzeniu koalicji w celu zgłaszania kandydatów na prezydenta i wiceprezydenta, podpisaną przez przedstawicieli partii biorących udział w koalicji, podpisy liderów, a także pozostałe dokumenty podobnie jak powyżej w przypadku partii politycznych. Komitety inicjatyw obywatelskich przekazują decyzję o zawiązaniu takiego komitetu, wniosek o jego rejestrację do Centralnej Komisji Wyborczej podpisany przez wszystkich członków takiego organu, oraz poświadczony przez notariusza próbką podpisów osób wchodzących w skład tego gremium.

Zgodnie z art.84, ust.4 konstytucji, to Zgromadzenie Narodowe zarządza wybory na urząd prezydenta. Są one ustalane nie wcześniej niż 3 miesiące i nie później niż 2 miesiące przed upływem kadencji urzędującej osoby. Decyzja ta podejmowana jest w formie uchwały przez całe Zgromadzenie Narodowe. W przypadku, gdy nie uda się dokonać wyboru w pierwszej turze, wyznaczany jest kolejny termin przypadający na 7. dzień od dnia przeprowadzenia wcześniejszego głosowania. Prezydent, zgodnie z przepisami konstytucji, wybierany jest bezpośrednio na okres pięciu lat (art.93, ust.1). Głosowanie jest powszechne, równe i tajne (art.10). Na prezydenta może być wybrany obywatel bułgarski z urodzenia, który ukończył 40 lat i zamieszkiwał przez pięć ostatnich lat na terenie kraju (art.93, ust.2). Kandydat, który otrzymał ponad połowę ważnych głosów, w których brała udział ponad połowa uprawnionych do głosowania zwycięża (art.93, ust.3). Prawo do udziału w głosowaniu mają osoby, które ukończyły 18. rok życia, nie są ubezwłasnowolnione i nie odbywają kary pozbawienia wolności. Zawsze przed wyborami przygotowany jest spis wyborczy, który przeprowadza administracja gminna na podstawie Narodowego Rejestru Ludności, dokonywany jest według wyborców zamieszkujących dany obwód. Obwody wyborcze powinny obejmować nie więcej niż 1000 wyborców. Liczba

obwodów w danej gminie stanowi wynik podzielenia liczby wyborców w gminie przez liczbę 1000 (Grabowski R, Grabowska S, 2007, s. 56).

Zgodnie z wcześniej wspomnianą ustawą o wyborze prezydenta i wiceprezydenta Republiki, dla pełnej transparentności procedury wyborczej, powoływana jest przez Zgromadzenie Narodowe Centralna Komisja Wyborcza. Musi się to odbyć nie później niż 60 dni przed dniem wyborów (art.5, ust.1). Organ ten składa się z 21 członków. Jej przewodniczący, wiceprzewodniczący oraz sekretarz są rekomendowani przez partie polityczne, a także koalicje. Osoby zasiadające w tej instytucji powinny legitymować się obywatelstwem bułgarskim i mieć ukończone wyższe wykształcenie, najlepiej o charakterze prawniczym. Kolejno nie mogą tam zasiadać deputowani do Zgromadzenia Narodowego, sędziowie Trybunału Konstytucyjnego, Naczelnego Sądu Administracyjnego, sekretarz generalny Rady Ministrów, premier, wicepremier, kandydaci na prezydenta i wiceprezydenta, żołnierze sił zbrojnych i pracownicy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (art.5, ust.2-5). Podmiot ten zobowiązany jest do szczegółowej weryfikacji kompletności przedstawionych dokumentów przez kandydatów na urząd prezydenta i wiceprezydenta. Są oni rejestrowani na podstawie (art.6, pkt. 1-5): oświadczenia każdego z kandydatów, że mieszkał w kraju w ciągu ostatnich 5 lat i spełnia wszystkie wymogi zgodne z konstytucją, wyrażenia zgody na rejestrację oraz dokumentów bankowych do depozytu. Po spełnieniu wszystkich powyższych przesłanek dana osoba może być dopiero zarejestrowana, jednak nie później niż 35 dni przed datą wyborów (art.6, ust.2). Same listy wyborcze są tworzone na podstawie i w porządku określonym zgodnie z trybem wyboru członków Zgromadzenia Narodowego, dokonuje się tego nie później niż 30 dni przed dniem wyborów (art.10b). Organizacja lokali wyborczych również wygląda podobnie jak w przypadku procesu głosowania przy przedstawicielach w Zgromadzeniu Narodowym (art.10b, ust.2). Administracja w danej gminie prowadzi publiczny rejestr wydanych zaświadczeń, zawiera on podstawowe dane osobowe (art.10b, ust.5). Centralna Komisja Wyborcza, która jest najważniejsza dla całego kraju, powołuje okręgowe i obwodowe komisje wyborcze (art.10l, ust.1-3). Liczby składu osobowego komisji są ustalane w zależności od liczby mandatów w danym okręgu wyborczym. W komisjach są także powoływani przewodniczący i jego zastępca, często także sekretarz (np.art.10m). Centralna Komisja Wyborcza czuwa i nadzoruje nad głosowaniem w całym kraju. Regionalne komisje mają obowiązek przekazywać do niej protokoły z wynikami z poszczególnych obwodów, każdy taki dokument musi być opatrzony właściwymi podpisami członków.

Kolejnym istotnym elementem wyboru prezydenta i wiceprezydenta jest prowadzenie przez kandydatów kampanii wyborczej. Rozpoczyna się ona z dniem ogłoszenia nazwisk kandydatów w Dzienniku Urzędowym, a kończy 24 godziny przed dniem wyborów (art.10o). Oczywiście musi zostać też zapewniony równomierny dostęp do środków masowego przekazu każdemu kandydatowi, jak i organizacja debat przedwyborczych przez radio oraz telewizję państwową. Sam czas na prezentację właściwych kandydatów, komitetów również szczegółowo regulowany jest omawianą ustawą. Centralna Komisja Wyborcza ogłasza wyniki wyborów niezwłocznie po ich ustaleniu, jednak nie później niż w ciągu 48 godzin od zamknięcia dnia wyborów (art.15, ust.1). W przypadku braku zwycięzcy, jest przeprowadzana druga tura głosowania, o której już wspomniano na początku tego podrozdziału. Do jej organizacji jest zobowiązana też Centralna Komisja Wyborcza.

Ostateczne wyniki wyborów są publikowane w ciągu 3 dni od ich zakończenia i ogłaszane zostają w terminie 7 dni w Dzienniku Urzędowym (art. 17, ust.1). Za naruszenie wszelkich przepisów przedmiotowej ustawy ustawodawca przewidział kary grzywny (art.18a-18e oraz art.19).

Osoby kandydujące na wyżej wymienione urzędy lub liderzy partii politycznych albo takich koalicji mogą wnieść protest do Sądu Konstytucyjnego przeciwko ważności wyników wyborów w ciągu 14 dni od ich oficjalnego ogłoszenia przez Centralną Komisję Wyborczą. Odbywa się to za pośrednictwem grupy 48 deputowanych Zgromadzenia Narodowego, prokuratora generalnego, Najwyższego Sądu Kasacyjnego, Najwyższego Sądu Administracyjnego, prezydenta lub Rady Ministrów. Sąd bada sprawę i przekazuje kolejno decyzję do Zgromadzenia Narodowego i Centralnej Komisji Wyborczej, jego decyzja może stanowić podstawę do przeprowadzenia nowych wyborów. Należy także mieć na uwadze, iż finansowanie samej kampanii wyborczej też jest poddane pewnym ograniczeniom. Określono jaki pułap mogą przeznaczyć osoby fizyczne na danego kandydata, tj. maksymalnie 10 tys., zaś osoby prawne w wysokości 30 tys. lewów [13]. Nowo wybrane osoby na urząd prezydenta oraz wiceprezydenta składają przed Zgromadzeniem Narodowym przysięgę, zgodnie z jej art.76, ust.2, jej słowa są następujące „Przysięgam w imię Republiki Bułgarii przestrzegać Konstytucji i praw kraju i we wszystkich swoich działaniach kierować się interesami narodu. Przysięgam” . Prezydent może przedwcześnie skończyć swoją kadencję na skutek zdrady stanu, naruszenia Konstytucji, kolejno poddania się do dymisji przed Sądem Konstytucyjnym, trwałej niemożności wykonywania swoich kompetencji z powodu ciężkiej choroby i śmierci (art.103, ust.1-4 oraz art.97, ust.1 Konstytucji). Przesłanki te dotyczą też wiceprezydenta. W sytuacji niemożności objęcia funkcji prezydenta przez jego zastępcę, obowiązki przejmuje Przewodniczący Zgromadzenia Narodowego, w następstwie tego zgodnie z przepisami Konstytucji rozpisywane są przedterminowe wybory w terminie dwóch miesięcy na urząd prezydenta i wiceprezydenta (art.97, ust. 4). Można wskazać, że jest tu podobieństwo do porządku prawnego amerykańskiego, tam również w sytuacji wygaśnięcia pełnomocnictw prezydentowi, jego mandat, uprawnienia, prawa i obowiązki przejmuje zastępca [14]. Procedura przeprowadzania wyborów na urząd prezydenta i wiceprezydenta w Republice Bułgarii wydaje się jasna i klarowna. Mająca podstawy prawne nie tylko w poddanej analizie ustawie o wyborze prezydenta i wiceprezydenta Republiki, ale przede wszystkim w zapisach konstytucyjnych, które to umacniają i określają rolę oraz pozycję głowy państwa wobec władzy ustawodawczej, jak i innych organów władzy państwowej.

Konstytucyjne prawa i obowiązki Prezydenta Republiki Bułgarii

W tej części pracy przede wszystkim należy odnieść się do najważniejszych norm zawartych w bułgarskiej ustawie zasadniczej [14]. Regulatorem jest rozdział czwarty konstytucji, który bezpośrednio dotyczy kwestii głowy państwa. Art. 98 określa, iż: Prezydent Republiki: 1. zarządza wybory do Zgromadzenia Narodowego i do organów samorządu terytorialnego oraz określa datę przeprowadzenia ogólnokrajowego referendum, na podstawie uchwały Zgromadzenia Narodowego; 2. wygłasza orędzia do narodu i Zgromadzenia Narodowego; 3. zawiera umowy międzynarodowe w przypadkach określonych ustawą; 4. ogłasza ustawy; 5. na wniosek Rady Ministrów zatwierdza zmiany granic i ośrodków jednostek administracyjno-terytorialnych; 6. mianuje i odwołuje szefów

przedstawicielstw dyplomatycznych i stałych przedstawicieli Republiki Bułgarii przy organizacjach międzynarodowych, na wniosek Rady Ministrów, oraz przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące przedstawicieli zagranicznych w kraju; 7. mianuje i odwołuje również innych funkcjonariuszy państwowych określonych ustawą; 8. nadaje order i odznaczenia; 9. nadaje i przywraca obywatelstwo bułgarskie oraz wyraża zgodę na jego zrzeczenie się i pozbawia go; 10. udziela azylu; 11. stosuje prawo łaski; 12. umarza nieściągalne długi państwowe; 13. nadaje nazwy obiektom o znaczeniu ogólnokrajowym i miejscowościom; 14. informuje Zgromadzenie Narodowe o zasadniczych sprawach z zakresu swoich uprawnień. Kolejne art. 99 i 100 normują uprawnienia prezydenta do desygnacji Rady Ministrów i tych związanych z bezpieczeństwem państwa. Artykuł 99 (1) Prezydent po konsultacjach z klubami parlamentarnymi powierza kandydatowi na Prezesa Rady Ministrów, wskazanemu przez największy liczebnie klub parlamentarny, utworzenie rządu. (2) Jeśli w terminie 7 dni kandydat na Prezesa Rady Ministrów nie zdoła zaproponować składu Rady Ministrów, prezydent zadanie to powierza kandydatowi na Prezesa Rady Ministrów, wskazanemu przez drugi co do liczebności klub parlamentarny. (3) Jeśli i w tym wypadku nie zostanie zaproponowany skład Rady Ministrów, prezydent w terminie wskazanym w poprzednim ustępie powierza wskazanie kandydata na Prezesa Rady Ministrów któremuś z mniejszych klubów parlamentarnych. (4) Jeśli konsultacje zakończą się pomyślnie, prezydent proponuje Zgromadzeniu Narodowemu wybór kandydata na Prezesa Rady Ministrów. (5) Jeśli nie dojdzie do zgody na utworzenie rządu, prezydent powołuje rząd tymczasowy, skracając kadencję Zgromadzenia Narodowego i zarządza nowe wybory w terminie określonym w art. 64, ust. 3. Akt, w którym prezydent skracając kadencję Zgromadzenia Narodowego, określa także datę wyborów do nowego Zgromadzenia Narodowego. (6) Tryb powołania rządu według poprzednich ustępów stosowany jest także w przypadkach wymienionych w art. 111 ust. 1. (7) W przypadkach wymienionych w ust. 5 i 6 prezydent nie może skrócić kadencji Zgromadzenia Narodowego w ciągu ostatnich trzech miesięcy swojej kadencji. Jeśli w tym terminie parlament nie jest w stanie powołać rządu, prezydent powołuje rząd tymczasowy. Artykuł 100 (1) Prezydent jest najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych Republiki Bułgarii. (2) Prezydent na wniosek Rady Ministrów mianuje i odwołuje naczelnego dowódcę sił zbrojnych i dokonuje nominacji na najwyższe stopnie wojskowe. (3) Prezydent przewodniczy Radzie Konsultacyjnej Bezpieczeństwa Narodowego, której status określa ustawa. (4) Prezydent na wniosek Rady Ministrów i zgodnie z ustawą zarządza powszechną lub częściową mobilizację. (5) Kiedy Zgromadzenie Narodowe nie obraduje, Prezydent ogłasza stan wojny w razie zbrojnej napaści na kraj lub konieczności natychmiastowego wypełnienia zobowiązań międzynarodowych, stan wojenny lub inny stan nadzwyczajny. W takich przypadkach niezwłocznie zwołuje się Zgromadzenie Narodowe, by wypowiedziało się w sprawie tej decyzji. Ostatnim istotnym przepisem odnoszącym się do praw prezydenta jest art. 102. (1) W ramach realizacji swoich uprawnień prezydent wydaje dekrety, wystosowuje orędzia i posłania. (2) Dekrety kontrasygnowane są przez Prezesa Rady Ministrów lub przez odpowiedniego ministra. (3) Nie podlegają kontrasygnacie dekrety, w których prezydent: 1. powołuje rząd tymczasowy; 2. zleca konsultację w celu utworzenia rządu; 3. rozwiązuje Zgromadzenie Narodowe; 4. zwraca

ustawę, uchwaloną przez Zgromadzenie Narodowe, do ponownego rozpatrzenia; 5. określa organizację i tryb działalności organów Kancelarii Prezydenta i mianuje personel; 6. zarządza wybory i referendum; 7. ogłasza ustawy.

Na podstawie powyższych norm należy wskazać, iż prezydenckie uprawnienia konstytucyjne dotyczą kilku obszarów sfer publicznych i administracyjnych. Odgrywa on rolę strażnika, zwierzchnika sił zbrojnych, gdzie nie tylko decyduje o najważniejszych sprawach personalnych, ale również przewodniczy bardzo ważnemu organowi jakim jest Rada Konsultacyjna Bezpieczeństwa Narodowego. Decyduje o istotnych sprawach wewnętrznych, akceptuje zmiany granic, okręgów administracyjnych, ośrodków samorządowych. Przysługują mu kompetencje w zakresie kwestii międzynarodowych, przyjmowanie listów uwierzytelniających, aspekty kadrowe związane z przedstawicielami państwa poza granicami, kolejno uprawnienia konstytucyjne do mianowania kandydata na Prezesa Rady Ministrów, co w państwach demokratycznych, szczególnie tych w Europie jest już swoistym „standardem” konstytucyjnym. Oczywiście w jego gestii leżą także obowiązki legislacyjne, jak ogłaszanie ustaw, zarządzania stosownym aktem wyborów, referendum, czy możliwość wydawania dekretów prezydenckich. Należy wskazać, iż podane analizie normy są bardzo podobne do polskiego porządku prawnego, gdzie rola prezydenta w funkcjonowaniu państwa jest bardzo zbliżona (z zaznaczeniem najważniejszej różnicy, iż w Polsce nie ma urzędu wiceprezydenta).

Zakończenie

Bułgaria przez dziesięciolecia była ograniczana przez państwa ościennie. Przede wszystkim Turcję i silne wpływy rosyjskie. Doprowadziło to do marginalizacji postępowej Konstytucji tyrnowskiej, która odwoływała się do – według ówczesnego jej rozumienia – zasady trójpodziału władzy, statuującej księcia jako głowy państwa o dużych uprawnieniach wykonawczych i możliwości wpływania na władzę ustawodawczą. Późniejsze zawirowania, zapoczątkowane okresem „reżimu pełnomocnictw”, doprowadziły najpierw do wzmocnienia pozycji księcia (stał się praktycznie jednowładcą), a potem do istotnego osłabienia i uzależnienia od obcych – głównie rosyjskich – sił. Przełomowe znaczenie miała nowelizacja Konstytucji tyrnowskiej z 1911 roku, w której ostatecznie ukształtował się model silnej władzy monarszej, skupionej w rękach cara, obejmującej nie tylko kompetencje legislativej głowy państwa, ale także rozległe uprawnienia wykonawcze i wpływania na inne organy konstytucyjne. W największym stopniu omnipotencja monarsza miała miejsce po 1934 roku, tj. zawieszeniu wspomnianej ustawy zasadniczej, kiedy car skupił w swoich rękach pełnię władzy państwowej.

W powojennej Bułgarii, po zastąpieniu w 1947 roku Konstytucji tyrnowskiej nową ustawą, odrzucono monarchię i przyjęto radziecki model ustrojowy, w którym funkcja głowy państwa przewidziana była dla organu kolegialnego – Rady Państwa. Po uchwale w 1973 roku nowej konstytucji, funkcję Przewodniczącego Rady Państwa powierzono szefowi BPK T. Żiwkowowi. Kumulując władzę wzmocnił on, ze względów politycznych, pozycję ustrojową Przewodniczącego Rady Państwa, przejmując faktycznie szereg uprawnień właściwych dla prezydenta. Podobna sytuacja – ale w bardziej spektakularnej formie – wystąpiła także w Polsce, kiedy w 1985 roku funkcję Przewodniczą-

cego Rady Państwa objął W. Jaruzelski, będący już wówczas szefem PZPR oraz premierem, kontrolującym jeden z kluczowych resortów – obrony narodowej. W Bułgarii nie wykształcił się bowiem przed 1990-1991 rokiem żaden wzorzec prezydentury, który mógł być wykorzystany w tworzeniu nowego, demokratycznego ładu konstytucyjnego. Współcześnie prezydent w porządku prawnym Bułgarii ma konstytucyjnie ukształtowany status. Zajmuje się on wieloma obszarami typowymi dla głowy państwa, od kwestii bezpieczeństwa po zagadnienia związane z wewnętrznym jego funkcjonowaniem. Prerogatywy zawarte w ustawie zasadniczej przyznają mu niepodważalną pozycję wobec innych organów władzy ustawodawczej. Procedura wyborcza na najwyższy urząd w Bułgarii również została ujednolicona i dostosowana do wymogów krajów demokratycznych. Normy regulujące ten aspekt oceniać można jako wystarczające i spełniające swoje zadania.

Wiceprezydent konstytucyjnie jest formalnym zastępcą prezydenta, jednakże ten, może mu część przyznanych kompetencji przekazać np. w sytuacji choroby czy niemożności stałego wykonywania praw i obowiązków. Niektórzy badacze tematu uznają, iż pozycja prezydenta w systemie władzy państwowej w Republice Bułgarii, na podstawie przyznanych uprawnień konstytucyjnych, jest słaba. Reprezentuje on kraj na zewnątrz, ale nie ma kompetencji do kierowania polityką zagraniczną. Następnie jego zadania egzekutywne są reglamentowane przez Radę Ministrów, te legislacyjne można sprowadzić do możliwości prawa weta i rozwiązania wcześniej parlamentu, a realną władzę wykonawczą realizuje Rada Ministrów [15].

Tak czy inaczej, patrząc na niezwykle skomplikowane położenie Bułgarii na arenie międzynarodowej i wpływy obcych państw na jej politykę i organy władzy państwowej, należy stwierdzić, iż jej administracyjna ewolucja na przestrzeni dziesięcioleci poszła w dobrym demokratycznym kierunku, a status i umiejscowienie w systemie prawnym urzędu prezydenta (m.in. jego wybór, konstytucyjne prawa i obowiązki), są również tego znamenitem przykładem.

Bibliografia

1. Grabowska S., (2014). Prezydent w parlamentarnym systemie rządów Republiki Bułgarii. Geneza – pozycja ustrojowa – odpowiedzialność konstytucyjna, *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, nr.2; 120.
2. Wojnicki J., (2016). Wpływ sposobu wyboru prezydenta na jego pozycję ustrojową – doświadczenia wybranych państw europejskich, *Studia Politologiczne*, vol. 42; 141-142.
3. Rusin B., (2018). Prace Konstantina Stoilowa w Zgromadzeniu Ustawodawczym Księstwa Bułgarii (10 lutego – 16 kwietnia 1879 roku), *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*, nr.5; 103-105.
4. Szmulik B., Żmigrodzki M., (2015). System polityczny Bułgarii, Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej; 161.
5. Popek K., (2016). Turecka opończa, belgijska peleryna. Obraz państwa bułgarskiego w twórczości satyrycznej przełomu XIX i XX wieku, *Historia Iagellonica*; 22.
6. Czekalski T., (2010). Bułgaria; 201.

7. Tomaszewski J., (1993). Tradycja a polityka wewnętrzna Bułgarii (XIX - XX w.), *Przegląd Historyczny*, nr. 2; 194.
8. Konstantinow M., (1938). Ustrój polityczny Bułgarii, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z. 2; 270-275.
9. Gościński K., (1966). Z problematyki konstytucyjnej Bułgarii. O zasadzie zwierzchności Zgromadzenia Ludowego, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z.2; 13-14.
10. Bankowicz M., (2010). Transformacje konstytucyjnych systemów władzy państwowej w Europie Środkowej; 14.
11. Wojnicki J., (2023). Problemy współczesnego parlamentaryzmu bułgarskiego – zagadnienia instytucjonalne i funkcjonalne, *Studia Politologiczne*, vol.68; 153.
12. USTAWA O WYBORZE PREZYDENTA I WICEPREZENTA REPUBLIKI, odzwierciedlająca nominal z dnia 05.07.1999, ogłoszona DV. Nr 82 z dnia 4 października 1991 r. ze zmianami. DV. Nr 98 z dnia 28 listopada 1991 r. ze zmianami DV. Nr 44 z dnia 21 maja 1996 r. ze zmianami DV. Nr 59 z dnia 26 maja 1998 r. ze zmianami DV. Nr 24 z dnia 13 marca 2001 r. ze zmianami DV. Nr 80 z dnia 18 września 2001 r. ze zmianami. DV. Nr 90 z dnia 19 października 2001 r. ze zmianami. DV. Nr 45 z dnia 30 kwietnia 2002 r. ze zmianami. DV. Nr 28 z dnia 1 kwietnia 2005 r. ze zmianami. DV. Nr 24 z dnia 21 marca 2006 r. ze zmianami DV. Nr 63 z dnia 4 sierpnia 2006 r. ze zmianami. DV. Nr 95 z dnia 24 listopada 2006 r. ze zmianami. DV. Nr 85 z 23 października 2007 r www.gb.government.bg/%2FDocuments%2Fzakoni%2FZakon%2520za%2520izbirane%2520na%2520prezident%2520i%2520viceprezident%2520na%2520republi-kata.doc&wdOrigin=BROWSELINK [09.12.2023, ostatni dostęp].
13. Maksymow K., (2013). Prawo wyborcze i system partyjny Bułgarii 1990–2009, *Polityka i Społeczeństwo*, nr.2; 27.
14. Karpińska H., Karp J., (2012). Konstytucja Republiki Bułgarii, *Biblioteka Sejmowa*; 84.
15. Pioskownik E., (2005). Bułgaria, Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne, wyd. 2; 61.